DOI: [10.32702/2307-2156-2021.1.4](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.1.4)

УДК 35.01(477)

*Л. М. Пилипенко,
д. е. н., доцент, директор, Інститут адміністрування та післядипломної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID ID: 0000-0003-4306-7531*

*Б. І. Іличок,
к. е. н., доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки,
Інститут адміністрування та післядипломної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID ID: 0000-0001-8900-7361*

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

*L. Pylypenko
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Director of the Institute of Administration and Postgraduate Education
Lviv Polytechnic National University
B. Ilychok
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theoretical and Applied Economics,
Institute of Administration and Postgraduate Education Lviv Polytechnic National University*

FORMATION OF THE CONCEPT OF LAND REFORM IN UKRAINE

В Україні є потреба проведення земельної реформи з метою впорядкування земельних відносин та забезпечення охорони земель, збереження родючості ґрунтів, оптимізації землекористування.

На даний час в державі не існує концепції земельної реформи, що могла б стати основою для розроблення законодавчо-нормативної бази, спрямованої на комплексне вирішення проблем розвитку сільського господарства та сільських територій, а також відповідала вимогам національної безпеки.

В Україні на політичному рівні проблема земельних правовідносин піднімається лише з погляду забезпечення повноцінного права приватної власності на землю сільськогосподарського призначення та можливого притоку чужоземних інвестицій в аграрну сферу.

Земельну реформу та організацію земельних правовідносин необхідно розглядати як елемент цілісної державної політики розвитку сільського господарства та невід'ємно від забезпечення пріоритетів розвитку села.

Україна стала одним з центрів світової боротьби за земельні ресурси. Це унеможливило соціально-економічний поступ нашої держави, що призводить до негативних наслідків як у відтворенні населення, так і в збереженні біологічного розмаїття природи.

Використання земель в Україні повинно передбачати адекватне викликам XXI століття освоєння простору Буття людини у всіх його сферах та проявах. А тотальна торгівля землею – є замахом на національну безпеку України.

In Ukraine, there is a need for land reform in order to streamline land relations and ensure land protection, preserve soil fertility, optimize land use.

Currently, there is no concept of land reform in the country, which could be the basis for the development of legislation aimed at comprehensively addressing the development of agriculture and rural areas, as well as meet the requirements of national security.

In Ukraine, at the political level, the problem of land relations arises only in terms of ensuring the full right of private ownership of agricultural land and the possible inflow of foreign investment in agriculture.

Ukraine is in fact mixed, as it includes small farmers and large latifundia with a clear advantage of the latter. This model has led to negative consequences, both socio-economic (actual decline of the village and impoverishment of the peasantry) and environmental (erosion and depletion of soils, etc.). Latifundia, as a purely entrepreneurial project, does not aim to ensure rural development or a high level of rural employment. Small farmers not only promote employment in rural areas, but also create the potential for further processing of agricultural products, the creation of integrated production chains, and are budget-generating entities for their communities and communities.

The small landowner is more interested in preserving the fertile resource of the land with which he associates all his future life and seeks to inherit. The first priority for an impersonal corporate landowner is profits and stock prices.

Land reform and the organization of land relations should be considered as an element of a holistic state policy for agricultural development and inseparable from ensuring the priorities of rural development.

Ukraine has become one of the centers of the world struggle for land resources. This makes it impossible for the socio-economic progress of our state, which leads to negative consequences both in the reproduction of the population and in the preservation of the biological diversity of nature.

The main guarantee of effective rural development is to ensure a high level of employment of the rural population in rural areas. This implies the need to: 1) recognition that large latifundia do not carry out labor-intensive agricultural production, so their activities can not provide a high level of employment of the rural population, or cash receipts in local budgets, or the development of rural infrastructure;

2) the formation of a class of small and medium-sized owners (farmers) in the countryside, who will provide both self-employment (personal and family) and employment of their fellow villagers; 3) training and constant counseling of the rural population with modern effective, but harmless technologies of agriculture, organization of agricultural activities and its marketing; 4) creating conditions for the development of the processing of agricultural products directly in the countryside;

5) stimulating the development of cooperation in the field of production, processing, sale of agricultural products, as well as technical, agronomic, veterinary services of agricultural entities; 6) stimulating the development of export potential of labor-intensive crops. Too preoccupied with financial and economic benefits, the government and society must realize that the economic factor can not be the basis, cause, motivation or justification for causing even the slightest harm to land, nature, environment, man. The economic criterion should not be the only determinant of the efficiency of agricultural production. First of all quality: useful and harmless to man and nature technologies and products of agricultural production, inviolability of ecological balance, and only then economic efficiency.

Haste in the implementation of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Circulation of Agricultural Land" dated 31.03.2020 № 552-IX is aimed not at bringing order to land relations in Ukraine, but at the earliest privatization of Ukrainian agricultural land at the lowest possible prices to please the richest criminal clans of Ukrainian politics.

The approach aimed only at achieving cheapness and maximizing the volume of agricultural products is also erroneous. It is expedient to develop a new system of economic criteria for the management of agricultural production and evaluation of its efficiency, which are based primarily on the provisions of physical rather than political economy. The fundamental factors of effective

management are the set of isolated Rudenko MD absolute benefits - humus, grain, straw, livestock and manure. Disturbance of their balance already leads to catastrophic consequences on a planetary scale, and not only food, but also environmental. And only together with absolute goods the earth can form absolute capital.

Land use in Ukraine should provide adequate to the challenges of the XXI century development of the space of human existence in all its spheres and manifestations. And total land trade is an attack on Ukraine's national security.

Before regulating the circulation of agricultural land, it is necessary to streamline the balance of the land fund of Ukraine, which would ensure a normal ecological condition and further sustainable development of territories. Given the exceptional importance of land resources for the continued existence of mankind in general and the national security of individual countries in particular, scientists, experts and government officials of foreign countries, especially highly developed, consider the problem of finding ways to return land to state ownership, its nationalization. It is necessary to consider the possibility of leaving state-owned lands in the ownership of the entire Ukrainian people, without their privatization, but with the transfer to the management of communities. Instead, the right of private ownership of agricultural land should be applied exclusively to the distributed lands.

Ключові слова: *земельна реформа; розвиток села; родючість ґрунтів; оптимізація землекористування; національна безпека.*

Key words: *land reform; rural development; soil fertility; land use optimization; national security.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Останнім часом у суспільстві активізувались дискусії щодо необхідності проведення в Україні земельної реформи. Ці дискусії здебільшого зводилися до відміни мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Справді, мораторій, який тривав близько двадцяти років, з одного боку, гальмував розвиток аграрного сектору економіки, а з іншого – призвів до виникнення та розповсюдження викривлених форм земельних правовідносин.

Відсутність чіткої державної політики у сфері земельних відносин та ефективного власника землі – господаря, – обумовили істотне погіршення якісного стану сільськогосподарських земель. Один з найвищих рівнів розораності землі в світі, недбале користування та застосування шкідливих аграрних технологій призвели до опустелення значної площі сільськогосподарських земель, їх ерозії та втрати ґрунтового гумусу. Наведені аргументи свідчать про високий рівень актуальності означуваної проблематики та необхідність проведення системної реформи, яка б передбачала комплексне вирішення не лише економічно-правових, але й екологічних та соціальних проблем аграрної сфери України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми земельних відносин та розвитку аграрної економіки України у своїх працях досліджували чимало науковців, зокрема В.Г. Андрійчук, Ю.Д. Білик, В. Боровий, Я.М. Гадзало, А.С. Даниленко, Д.С. Добряк, Г.М. Дудич, В.М. Жук, В.М. Заяць, Т.О. Зінчук, Р. Левек, Ю.Я. Лузан, Ю.О. Лупенко, А.Г. Мартин, М.П. Мартинюк, В.Я. Месель-Веселяк, Л.Я. Новаковський, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, Т.О. Степаненко, М.Г. Ступень, А.М. Третяк, М.М. Федоров, О.В. Ходаківська, В.О. Шевчук, І.В. Юрченко та інші. Вчені майже одноставно стверджують про необхідність системної та комплексної реформи земельних відносин, наголошуючи на неприпустимості її обмеження лише питанням купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення, що, на думку Я.М. Гадзала та Ю.Я. Лузана не забезпечить «вирішення сучасних прогресуючих проблем, пов'язаних з охороною земель, збереженням родючості ґрунтів, оптимізацією землекористування, надмірною розораністю, згортанням меліорації, недотриманням сівозмін, нераціональною концентрацією земель в окремих виробників, екологізацією виробництва та ряду інших прихованих, а можливо, й віддалених тенденцій...» [2, с. 5-6].

Особливості моделей регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС та доцільність їхнього врахування в Україні у своїх працях [5] розглянули Р.Левек, О.В. Ходаківська та І.В. Юрченко. Водночас Шевчук В.О. та представники Наукового товариства імені Сергія Подолинського наголошують на тому, що ефективним землекористування може бути лише у разі його здійснення на засадах фізичної економії [10].

За результатами аналізу цих та інших наукових праць можна зробити висновок, що вчені доволі глибоко та різносторонньо дослідили означувану проблематику, її негативні прояви, а також чужоземний досвід регулювання земельних відносин у контексті забезпечення сталого розвитку аграрної сфери та економіки загалом. Однак, в українському суспільстві на політичному рівні проблема земельних правовідносин піднімається лише з погляду актуальності забезпечення повноцінного права приватної власності на землю сільськогосподарського призначення та можливого притоку чужоземних інвестицій в аграрну сферу, покращення її інвестиційного клімату. Водночас, прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020 р. № 552-IX не забезпечує вирішення проблем соціально-економічного розвитку сільських територій, виснаження землі, безпеки харчових продуктів та держави загалом, що свідчить про відсутність системного бачення вирішення наведених проблем. Таким чином, серед **невирішених частин означуваної проблематики** варто виокремити відсутність концепції земельної реформи, яка мала б стати основою для розроблення законодавчо-нормативної бази, спрямованої на комплексне вирішення проблем розвитку сільського господарства і сільських територій, а також національної безпеки.

Мета статті полягає в обґрунтуванні концептуальних засад земельної реформи в Україні, яка б комплексно враховувала не лише фінансово-інвестиційні, але й соціально-економічні, екологічні та безпекові пріоритети розвитку держави.

Виклад основного матеріалу. Земельну реформу та організацію земельних правовідносин необхідно розглядати як елемент цілісної державної політики розвитку сільського господарства та невід’ємно від забезпечення пріоритетів розвитку села. При цьому, в основу формулювання мети розвитку сільського господарства потрібно ставити не лише підвищення рівня урожайності чи збільшення обсягів сільськогосподарського товаровиробництва, експорту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки. Вищенаведені результати повинні бути лише способами чи засобами досягнення стратегічних цілей за умов дотримання фундаментальних критеріїв розвитку сільського господарства. Стратегічними цілями розвитку села та сільського господарства в Україні мають бути:

- здорове населення України завдяки здоровому харчуванню та сприятливому навколишньому природному середовищу;
- благополучне, самодостатнє, економічно, культурно і духовно розвинуте українське село;
- збереження для нащадків унікального природно-кліматичного середовища.

Вищенаведені стратегічні цілі розвитку села та сільського господарства в Україні повністю корелюють з Глобальними цілями сталого розвитку 2015-2030, передбаченими підсумковим документом Саміту ООН зі сталого розвитку 2015 «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року». Відповідність між цими цілями наведена на рис. 1.

Рис. 1. Відповідність цілей розвитку українського села Глобальним цілям сталого розвитку 2015-2030

Діюча в Україні модель сільськогосподарського товаровиробництва за суб'єктивним видом фактично є змішаною, оскільки охоплює як дрібних фермерів, так і великі латифундії з явною перевагою останніх. Саме така модель призвела до наведених вище негативних наслідків, як соціально-економічних (фактичного занепаду села та зубожіння селянства), так і екологічних (ерозія та виснаження ґрунтів тощо). Очевидно, що латифундії як суто підприємницькі проекти не мають мети забезпечення розвитку сіл чи високого рівня зайнятості сільського населення (в періоди весняних та осінніх польових робіт можна спостерігати міграцію по державі великогабаритної сільськогосподарської техніки разом з працівниками, які її обслуговують та керують нею), а великі масштаби їхньої діяльності обумовлюють необхідність концентрації лише на найрентабельніших культурах з високим експортним потенціалом. В той же час дрібні фермери не лише сприяють зайнятості у сільській місцевості, але й створюють потенціал для подальшого перероблення сільськогосподарської продукції, створення цілісних інтегрованих виробничих ланцюжків, а також є бюджетоутворюючими суб'єктами для своїх населених пунктів та громад.

Дрібний землевласник, як правило, більше зацікавлений у збереженні родючого ресурсу землі, з яким він пов'язує все своє майбутнє життя та прагне передати у спадок, ніж знеособлений корпоративний власник, для якого першим пріоритетом є прибутки чи курс акцій.

Проблему врегулювання земельних правовідносин потрібно розглядати не лише з соціально-економічного та екологічного погляду, але й з погляду безпеки держави. Держава – це насамперед: 1) народ, тобто люди; 2) територія, на якій цей народ проживає, тобто земля; 3) культура, яка відрізняє цей народ від інших та формує його певну унікальність у світовому просторі.

Надаючи право власності на землю чужоземцям, держава наражає себе на потенційні ризики втрати контролю за своєю територією. Народ без власної території – це вже не держава, а діаспора. В умовах війни, особливо гібридної, надання права власності на землю чужоземцям неприпустиме. Ба більше, уряди деяких європейських держав зіткнулись з проблемою недостатнього контролю за обігом земель при скупці корпоративних прав компаній, у власності яких перебуває земля [5, с. 8-9], що актуалізує потребу контролю обігу землі за її кінцевими бенефіціарами.

Розглядаючи культурний аспект державної безпеки, варто відзначити, що більшість елементів української культури збереглося саме у сільській місцевості і саме в селах найменше проявів русифікації. Це ще один аргумент, який свідчить про необхідність проведення земельної реформи насамперед у фарватері відродження та модерного розвитку українського села.

Наведені аргументи та аналіз результатів досліджень вчених дали змогу сформулювати такі основні елементи концепції земельної реформи в Україні:

1. Організація земельних відносин повинна базуватись на таких **фундаментальних критеріях**:

1.1) земля – найцінніший і найважливіший ресурс, даний нам Богом, який ми повинні зберегти і передати нащадкам у незмінних обсягах та в належній якості;

1.2) необхідно визнати на конституційному (законодавчому) рівні, що екологічно чисті землі – національне надбання України. Держава має забезпечити культивування в населення цієї ідеологічно-культурної норми. Нанесення шкоди землі повинно визнаватись кримінальним злочином та підлягати обов'язковому покаранню;

1.3) якісний рівень земельних ресурсів, зокрема вміст гумусу, має підлягати систематичному незалежному контролю. Погіршення стану землі повинно бути достатньою, обов'язковою та зобов'язуючою для органів державної влади умовою її витребування від власника чи користувача;

1.4) земля сільськогосподарського призначення **не може** належати на правах власності чи користування чужоземцям, а також юридичним особам, кінцевими чи проміжними бенефіціарами яких є чужоземці чи чужоземні юридичні особи;

1.5) зважаючи на стратегічне значення земельних ресурсів для України та українського народу, необхідно конституційно встановити кількісний критерій обмеження права приватної власності чи користування землею сільськогосподарського призначення. Наприклад, у приватній власності може бути не більше 100 га землі на одну особу сімейного фермерського господарства. Латифундистська модель сільського господарства є неприпустимою, оскільки землі, які орендують великі агрохолдинги, знаходяться на межі втрати регенеративної здатності. Тим паче, що економічна неефективність латифундистської моделі підтверджена крахом деяких великих агрохолдингів;

1.6) земля сільськогосподарського призначення може належати на правах власності чи користування лише селянам та особам, які її обробляють. Доцільно заборонити формування банків земель з метою торгівлі нею чи використання в інший від ведення сільського господарства спосіб. Як виняток, можна дозволити тимчасове володіння землею банкам, яку вони отримали в результаті переходу права власності на заставу. При цьому необхідно розглянути доцільність утворення єдиного державного земельного банку чи відповідної агенції (зокрема запозичити європейський досвід – Landgesellschaft у ФРН, SAFER у Франції, регіональні земельні агенції у Бельгії тощо), які би здійснювали фінансове забезпечення та супровід земельних відносин (зараз держава має для цього унікальну можливість, володіючи декількома системними банками);

1.7) пріоритетне право на отримання землі в користування чи її придбання має надаватись місцевим жителям громад, на території яких розташовані відповідні земельні угіддя;

1.8) управління земельними ресурсами державної власності та регулювання земельних відносин мають здійснювати виключно громади, на територіях яких земельні ресурси розміщені;

1.9) використання отрутохімікатів у сільському господарстві необхідно законодавчо визнати абсолютно шкідливим та заборонити їхнє виробництво, реалізацію, імпорт і застосування чи звести ці процеси до прийнятого рівня;

1.10) встановити мораторій на зміну цільового призначення сільськогосподарських земель (дозволяти лише в межах сільськогосподарського призначення рілля-пасовища-сади тощо, враховуючи пріоритет зниження рівня розораності землі).

2. Використання земельних ресурсів має здійснюватись з обов'язковим дотриманням непорушності екологічного балансу навколишнього природного середовища та збереження біорізноманіття, що передбачає:

2.1) обмеження вирощування та використання завезених з інших територій рослин, тварин та інших біологічних організмів, не притаманних природному середовищу України;

2.2) заборона використання генетично-модифікованих організмів;

2.3) заборона використання отрутохімікатів;

2.4) дозвіл використання лише тих технологій сільськогосподарського виробництва, які не виснажують ґрунти та інші компоненти екосистем.

3. Основною запорукою ефективного розвитку села є забезпечення високого рівня зайнятості сільського населення у сільській місцевості. Це передбачає необхідність:

3.1) визнання, що великі латифундії не провадять трудомісткого сільськогосподарського виробництва, отже їхня діяльність не може забезпечити ні високий рівень зайнятості сільського населення, ні грошових надходжень в місцеві бюджети, ні розвитку інфраструктури села;

3.2) формування класу дрібних та середніх господарів (фермерів) на селі, які забезпечать як самозайнятість (особисту і своєї сім'ї), так і зайнятість своїх односельчан;

3.3) навчання та постійного консультування сільського населення сучасним ефективним, але нешкідливим технологіям ведення сільського господарства, організації сільськогосподарської діяльності та її маркетингу;

3.4) створення умов для розвитку галузі перероблення сільськогосподарської продукції безпосередньо на селі;

3.5) стимулювання розвитку кооперації у сфері виробництва, переробки, реалізації сільськогосподарської продукції, а також технічного, агрономічного, ветеринарного обслуговування суб'єктів сільськогосподарської діяльності;

3.6) стимулювання розвитку експортного потенціалу трудомістких культур.

4. Занадто переймаючись фінансово-економічним зиском, влада і суспільство повинні усвідомлювати, що економічний фактор не може бути підставою, причиною, мотивацією чи обґрунтуванням для нанесення навіть найменшої шкоди землі, природі, довкіллю, людині. Економічний критерій не має бути єдиною визначальним у ефективності сільськогосподарського виробництва. Насамперед якість: корисні і нешкідливі для людини та природи технології і продукти сільськогосподарського виробництва, непорушність екологічного балансу, а вже потім економічна ефективність.

З огляду на вищенаведене, можна стверджувати, що поспішність у реалізації Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020 р. № 552-IX спрямована не на наведення порядку в сфері земельних відносин в Україні, а на якнайшвидшу приватизацію української землі сільськогосподарського призначення за якомога нижчими цінами на догоду найбагатших злочинних кланів українського політикуму.

Помилковим також є підхід, спрямований лише на досягнення дешевизни і максимізації обсягів сільськогосподарської продукції. Доцільно розробити нову систему економічних критеріїв управління сільськогосподарським виробництвом та оцінювання його ефективності, які базуються насамперед на положеннях фізичної, а не політичної економії. Фундаментальними факторами ефективного господарювання є сукупність виокремлених Руденком М.Д. абсолютних благ – гумус, зерно, соломка, худоба і гній. Порушення їхнього балансу вже призводить до катастрофічних наслідків планетарного масштабу, і не лише продовольчих, але й екологічних. І лише сукупно з абсолютними благами земля може формувати абсолютний капітал.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Розмови про «цивілізаційний» ринок землі, мораторій на торгівлю землею є цинічною і підступною спробою «підігнати» Земельний кодекс під «узаконений» злочин чужоземних спонсорів земельної реформи в Україні. Виходячи зі світової тенденції економічної колонізації та зважаючи на колосальний аграрний потенціал України, наша держава стала одним з центрів світової боротьби за земельні ресурси. Це унеможливорює соціально-економічний поступ нашої держави, що призводить до негативних наслідків як у відтворенні населення, так і в зменшенні біологічного розмаїття природи. Використання земель має передбачати адекватне викликам ХХІ століття освоєння простору Буття людини у всіх його сферах та проявах. А тотальна торгівля землею – є замахом на національну безпеку України.

Перш ніж врегулювати обіг земель сільськогосподарського призначення, необхідно впорядкувати баланс земельного фонду України, який би забезпечував нормальний екологічний стан та подальший сталий розвиток територій.

Враховуючи архіважливність земельних ресурсів для подальшого існування людства загалом та національної безпеки окремих країн зокрема, науковці, експерти й урядовці іноземних держав, насамперед високорозвинених, розглядають проблему пошуку шляхів повернення земель у державну власність, її націоналізацію. Тобто, у високорозвиненому світі впродовж останніх десятиліть започатковані та діють тенденції розвитку земельних відносин, які абсолютно протилежні до передбачених Законом України «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020 р. № 552-IX. Необхідно розглянути можливість залишення земель державної власності у власності всього українського народу, без їхньої приватизації, але з передачею в управління громадам. Натомість право приватної власності на землю сільськогосподарського призначення застосовувати виключно до розпайованих земель.

Список літератури.

1. Боровий В., Олінович А., Іванченко О. Аналіз обігу (купівлі-продажу) земель та оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення // Землевпорядний вісник. 2013. № 11. С. 20–24.
2. Гадзало Я.М., Лузан Ю.Я. Земельна реформа: проблеми і перспективи розвитку аграрної економіки // Економіка АПК. 2017. № 1. С. 5-14.
3. Гринів Л.С. Фізична економія: нові моделі сталого розвитку : монографія. Львів : Ліґа-прес, 2016. 424 с.
4. Добряк Д.С., Мартин А.Г., Паламарчук Л.В. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення ринку землі // Землеустрій і кадастр. 2006. № 1. С. 3-7.
5. Левек Р., Ходаківська О.В., Юрченко І.В. Моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в країнах Європейського Союзу // Економіка АПК. 2017. № 10. С. 5-12.
6. Лупенко Ю.О., Ходаківська О.В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення // Економіка АПК. 2016. № 12. С. 5-15.
7. Мартинюк М.П. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: стан та проблеми запровадження // Економіка АПК. 2017. № 3. С. 15-21.
8. Ступень М.Г., Дума Ю.І. Ринок земель в Україні: основні проблеми та перспективи розвитку // Економіст. 2015. № 4. С. 40-41.
9. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин // Економіка АПК. 2011. № 7. С. 55-60.
10. Фізична економія у вимірах теорії і практики господарювання / Ю. Лупенко, В. Жук, В. Шевчук, О. Ходаківська. К.: ІАЕ, 2013. 502 с.

References.

1. Borovy, V. Olinovych, A. and Ivanchenko, O. (2013), "Analysis of turnover (purchase and sale) of land and assessment of agricultural land", *Zemlevporyadnyy visnyk*, vol 11, pp. 20–24.
2. Gadzalo, Ya.M. and Luzan Yu.Ya. (2017), "Land reform: problems and prospects for the development of agrarian economy", *Ekonomika APK*, vol 1, pp. 5-14.
3. Hryniv, L.S. (2016), *Fizychna ekonomiya: novi modeli staloho rozvytku: monohrafiya* [Physical economy: new models of sustainable development: a monograph], Liha-pres, Lviv, Ukraine.
4. Dobryak, D.S. Martin, A.G. and Palamarchuk, L.V. (2006), "Actual problems of legislative support of the land market", *Zemleustriy i kadastr*, vol 1, pp. 3-7.
5. Levek, R. Khodakivska, O.V and Yurchenko, I.V. (2017), "Models of regulation of market circulation of agricultural lands in the countries of the European Union", *Ekonomika APK*, vol10, pp. 5-12.
6. Lupenko, Y.O. and Khodakivska, O.V. (2016), "Scientific principles of introduction of market circulation of agricultural lands", *Ekonomika APK*, vol 12, pp. 5-15.
7. Martyniuk, M.P. (2017), "Agricultural land market in Ukraine: status and problems of implementation", *Ekonomika APK*, vol 3, pp.15-21.
8. Stupen', M.H. and Duma, Y.I/ (2015), "Land market in Ukraine: main problems and prospects of development", *Economist*, vol 4, pp. 40-41.
9. Fedorov, M.M. (2011), "Land reform and development of market land relations", *Ekonomika APK*, vol 7, pp.55-60.
10. Lupenko, Yu. Zhuk, V. Shevchuk, V. and Khodakivska O. (2013), *Fizychna ekonomiya u vymirakh teorii i praktyky hospodaryuvannya* [Physical economy in the dimensions of the theory and practice of management], IAE, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2021 р.